

Azərbaycanda eksperimental psixologiyanın inkişaf tarixi

Təranə Şirəliyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Rəyçilər: psixol.ü.e.d., prof. Ə.T. Baxşəliyev,
psixol.ü.e.d., prof. R.İ. Əliyev

Açar sözlər: eksperimental psixologiya, tədqiqat metodları, psixologiya laboratoriyası

Ключевые слова: экспериментальная психология, методы исследования, лаборатория психологии

Key words: experimental psychology, research methods, psychology laboratory

Psixoloji tədqiqatların predmetinin genişlənməsi yeni axtarışların aparılmasını, eksperimental metodların yaranmasını zəruri etdi. Eksperimental metodlar xüsusi cihazların köməyi ilə daha dəqiq faktların əldə olunmasına şərait yaradır. Eksperimental metodun yaranmasında fiziologiya elminin nailiyyətlərinin əvəzsiz xidmətlərini qeyd etmək lazımdır. Fizioloqların hiss üzvləri, sinir sistemi, ilk növbədə, reflekslərin anatomik-morfoloji modelinin öyrənilməsi ilə bağlı materialları psixologiya elminin bu istiqamətdə axtarışlar aparması üçün baza yaratdı.

Reflekslərin öyrənilməsi ilə bağlı ingilis fizioloqu Ç.Bell və fransız alimi F. Majandinin tədqiqatları da diqqəti cəlb edir. Ç.Bell psixi obrazların anatomik-fizioloji quruluşundan asılılığı ideyasını irəli sürürdü. Əgər Ç. Bell qavrayışın reflektor mahiyyətini irəli sürürdüsə, İ. Müller onun tamamilə əksinə olaraq, qavrayışın reseptor xarakterini əsaslandırır. İ. Müller Berlin Universitetində fizioloji problemləri, o cümlədən, hiss üzvlərinin fiziologiyasını öyrənən elmi məktəb yaratdı. Alman fizioloqu H.Helmholts təfəkkürün hiss üzvlərinin fəaliyyətinə təsirini öyrənməklə faktiki olaraq psixologiyanın yeni bir sahəsini-psixofiziologiyanın əsasını qoydu

Q.T. Fexnerin duyğular, xüsusilə, duyğu həddi ilə bağlı apardığı tədqiqatlar, psixofizikanın yaranmasında önəmli rol oynadı. Fexnerin tədqiqatları sonrakı nəsillər üçün tədqiqatçılar üçün nümunə oldu. Onlar Fexnerin metodik priyomlarından istifadə etməklə psixofizioloji tədqiqatların əhatəsini genişləndirdilər. XIX əsrin 60-cı illərində Holland fizioloqu F.Donders subyektin obyekt qavraması sürətini öyrənməyə başladı. Bununla da psixometriyanın əsasını qoydu. Bu metodla həm sadə, həm də mürəkkəb reaksiyaları öyrənmək mümkün oldu. Məsələn, sınaq olunana təklif edilirdi ki, müəyyən qıcıqlandırıcıya mümkün qədər sürətlə cavab reaksiyası versin. Bu və bu qəbildən olan digər eksperimentlər eksperimental psixologiyanın yaranmasına zəmin yaratdı. Eksperimental psixologiyanın yaranması isə V. Vundtun adı ilə bağlıdır. Tyubinqen Universitetinin tibb fakültəsini bitirdikdən sonra V. Vundt (1832-1920) Berlin Universitetində işləyir. 1856-cı ildə doktorluq dissertasiyası müdafiə etdikdən sonra, o, məşhur fizioloq Helmholtsun assistenti kimi fəaliyyət göstərir.1879-cu ildə V.Vundt Almaniyanın Leyspiq şəhərində dünyada ilk eksperimental psixologiya laboratoriyası yaradır. Sonralar laboratoriya institutuna çevrilir. Assosiativ psixologiyanın ənənələrinə uyğun olaraq V. Vundt hesab edirdi ki, psixologiya elmi insanın daxili aləmini öyrənməli və bununla da onu idarə etməlidir. O hesab edirdi ki, şüur ayrı-ayrı elementlərdən ibarətdir və onlar assosiasiya qanunlarına uyğun olaraq öz aralarında birləşir və obyektiv aləmi əks etdirir. Duyğulara modallıq (məsələn, görmə duyğusu eşitmə duyğusundan fərqlənir) və intensivlik kimi keyfiyyətlər aiddir. Şüura həmçinin hisslər (emosional halət) kimi mühüm elementlər də daxildir. V. Vundta görə, hər bir hissənin üç ölçüsü var: razılıq-narazılıq, gərginlik-sərbəstlik, həyəcanlılıq-sakitlik.

V.Vundtun bu fərziyyəsi çoxsaylı eksperimentlərin keçirilməsinə stimül verdi. V. Vundtun özü isə assosiativ psixologiyada yeni istiqamətin -valyuntarizmin banisi oldu.

V.Vundtun xidmətlərindən biri də onun böyük bir psixologiya məktəbi yaratmasıdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən gənc tədqiqatçılar Vundtun yaratdığı məktəbdə təcrübə keçmiş, ölkələrinə qayıtdıqdan sonra müxtəlif psixologiya laboratoriyaları və mərkəzləri yaratmışlar. V.Vundt həmçinin peşəkar psixoloqların hazırlanmasında, psixoloqların birliyinin yaradılmasında əvəzsiz xidmətləri göstərmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Avropa və ABŞ-da çoxsaylı psixologiya laboratoriyaları yaradıldı. Lakin onların içərisində Almaniyada Q. Ebbinhauzun (1850-1909) yaratdığı psixologiya laboratoriyası xüsusilə məşhurdur.

Ebbinhauz Qalle və Berlin Universitetlərində əvvəlcə tarix və filologiya, sonra fəlsəfə ixtisasları üzrə təhsil almışdır. 1905-ci ildə, o, Qalle Universitetində eksperimental psixologiya laboratoriyası yaratmışdır. Bununla yanaşı, "Almaniya Eksperimental Psixologiya Cəmiyyəti"ni yaratmışdır. Ebbinhauzun ilk tədqiqatları Vundtun laboratoriyasında aparılan işlərdən fərqlənmirdi. Lakin tədricən onun tədqiqatlarının məzmun və istiqaməti dəyişməyə başladı. Hiss üzvlərinin tədqiqi ilə alınmış faktların kəmiyyət təhlili birləşdirildi. Ebbinhauz belə bir qənaətə gəldi ki, eksperimental tədqiqatlarla yalnız sadə psixi prosesləri deyil, daha mürəkkəb psixi prosesləri öyrənmək mümkündür. Onun ən böyük xidməti hafizənin eksperimental yolla öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Ebbinhauz assosianizmin nəzəriyyəsinə əsaslanaraq belə bir qayda irəli sürdü ki, insanlar yadda saxlayır, fakt və hadisələri xatırlayır, hafizəsində qoruyur, eyni zamanda onların arasında assosiativ bağlılıq olur. Adətən insanlar bu faktları fikirləşir. Məhz bu səbədən də assosiasiyaların hafizəyə görə və ya əqli fəaliyyətin nəticələrinə görə yarandığını müəyyənləşdirmək çətin olur.

Ona görə də Ebbinhauz hafizə qanunlarını "təmiz" formada öyrənməyi qərar alır. Bunun üçün, o, xüsusi material hazırlayır. Materiallar bütöv sözlərdən yox, heç bir mənə bildirməyən hecalardan ibarət olur. Hər bir hecada iki samit və onların arasında olan bir saitdən ibarət idi (məsələn, "bov", "qis", "loç" və s.). Amerika alimi Titçenerə görə, Ebbinhauzun bu kəşfi Aristoteldən sonrakı dövrdə ən əhəmiyyətli kəşf idi. Ebbinhauzun bu kəşfinin əhəmiyyəti onda idi ki, hafizə prosesi insanların nitqindən, mənadan asılı olmayaraq "təmiz" şəkildə öyrənilirdi. Bununla da elmi şəkildə yaddasaxlamanın koeffisenti meydana çıxdı. Ebbinhauzun unutmaya əyrisi adlanan kəşfi məşhurdur. Məlum oldu ki, öyrənilən materialın böyük bir hissəsi bir neçə dəqiqə sonra unudulur. Bir qədər hissəsi isə bir neçə saatdan, daha az hissəsi isə bir neçə gündən sonra unudulur. Eyni zamanda mətnin və heç bir mənə kəsb etməyən ayrı-ayrı hecaların yadda qalmasının müqayisəsi aparıldı. Bayronun "don-Juan" əsəri və həmin həcmdə mənasız hecaların öyrənilməsi müqayisə edildi. Məlum oldu ki, mənə kəsb etməyən material digərindən 9 dəfə gec öyrənilir. Unutmaya əyrisinə görə, o qədər də ciddi fərq özünü göstərmir.

Ebbinhauz özünün psixoloji nəzəriyyəsini yaratmamışdır. Bununla belə, onun tədqiqatları eksperimental psixologiyanın inkişafında əvəzsiz rol oynamışdır. Onun tədqiqatları göstərdi ki, hafizənin obyektiv, statistik kəmiyyətini ölçmək mümkündür. Ebbinhauz eksperimental psixologiya ilə bağlı Vundt məktəbinin yaratdığı stereotipləri dağıtdı. Ebbinhauza qədər hesab edirdilər ki, eksperiment yolu ilə, xüsusi cihazların vasitəsilə yalnız psixi prosesləri öyrənmək mümkündür. Eksperimental tədqiqatlar psixologiyada yeni metodologiyaların axtarışını sürətləndirdi. Bu tədqiqatlar nəticəsində alınan fakt və materiallar introspektiv tədqiqatları gücləndirdi. Lakin XX əsrin əvvəllərində alimlərin introsepsiya ilə bağlı gözlədikləri nəticələr özünü doğrultmadı və psixologiyada böhran başlandı. Nəticədə bir sıra psixologiya

məktəbləri və istiqamətləri yarandı.

Avropa və ABŞ-da aparılan tədqiqatlar, ilk psixologiya laboratoriyasının yaranması və onunla tanışlıq Rusiya psixologiya elminə də öz təsirini göstərdi. Bununla yanaşı, İ.M. Seçenovun baş beynin öyrənilməsi ilə əlaqədar apardığı fizioloji tədqiqatlar Rusiyada psixologiya elminin inkişafına köklü təsir etdi.

Rusiyada ilk eksperimental psixologiya laboratoriyası 1885-ci ildə Kazan Universitetinin nəzdindəki Ruhi və Əsəb xəstəlikləri klinikasında məşhur rus psixiatr və psixoloqu V.M. Bexterev tərəfindən yaradıldı. Bu, dünyada ikinci psixologiya laboratoriyası idi. Bu laboratoriyadan sonra Rusiyada 50-ci illərin sonlarından başlayaraq çoxsaylı eksperimental psixologiya laboratoriyaları fəaliyyətə başladı. Xarkov Universitetində, Tartu Universitetində, Moskva Universitetində bir-birinin ardınca psixologiya laboratoriyaları yaradıldı.

Məqalənin aktuallığı. Eksperimental psixologiyanın yaranması və inkişafı, eksperimental psixologiya laboratoriyasında aparılan tədqiqatlar bir çox alim və psixoloqlar üçün təkan olmuşdur.

Məqalənin elmi yeniliyi. Eksperimental psixologiyada istifadə olunan tədqiqat metodlarından bu gün də istifadə olunur.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar, eləcə də praktik psixoloqlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Ə. Baxşəliyev. XX əsrdə Azərbaycanca psixoloji fikrin inkişafı, Bakı, 2006.
2. R. Əliyev. Azərbaycanca psixologiya elminin inkişaf tarixi. Bakı, 2006.
3. L. Əmrahlı . Eksperimental psixologiya. Bakı 2008.
4. L. Qurbanova. Eksperimental psixologiya. Bakı, 2008.

T. Ширалиева

История развития экспериментальной психологии в Азербайджане Резюме

В статье описываются исследования, которые способствуют развитию психологической науки и созданию экспериментальной психологической лаборатории. Первая экспериментальная психологическая лаборатория была создана со стороны В. Вундта. В. Германии Г. Эббингауз создал школу психологии .

T. Shiraliev

Development history of the experimental psychology in Azerbaijan Summary

The article provides information about the creation of experimental psychology laboratory and research that promotes the development of psychology science. The first experimental laboratory was created by W. Wundt, Psychology school was created by H. Ebbinghaus in Germany.